

ako počiatok novej jedinečnej individuality uzatvorí. Všetky ostatné sporné dosť „stop“, prichádzajú neskoro.

Nazdávam sa, že uvedená predstava vzájomného pôsobenia vyhovuje koncepcii diskontinuity procesov, prípadne by mohla prispieť k jej pochopeniu.

Na záver mojich poznámok o identite a individualite dovoľte vysloviť optimistický povzdych: našťastie je bytie natoľko individuálne rozdielne a zároveň natoľko vždy historicky nerozlíšiteľné (nerozlíšiteľné), že nech by sme o ňom povedali čokoľvek (teda i to, že vzájomne pôsobiť môžu vždy iba dva javy), môžeme mať pravdu.

LITERATÚRA

- [1] Coufal, J.: „Identita a individualita.“ In.: *Filozofia a/ako umenie*. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 28. 1. 2004 (pri príležitosti životného jubilea Etely Farkašovej) na Katedre filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Bratislava, FO ART 2004, Bratislava 2004.
- [2] Coufal, J.: „O kategórii vzájomného pôsobenia.“ In: *Filozofia*, SAV, 1977, č. 2.
- [3] Hegel, G.W.F.: *Logika*. Bratislava 1961.

Doc. PhDr. J. Coufal, DrSc.
Hagarova 1
831 52 Bratislava
SR

HELENIZMUS – VZOSTUP ALEBO ÚPADOK GRÉCKEJ FILOZOFIE?

ANDREJ KALAŠ, Katedra filozofie a dejín filozofie, FIF UK, Bratislava

KALAŠ, A.: Hellenism – Ascent or Descent of Greek philosophy?

The paper offers a short outline of Hellenistic philosophy and a few remarks about the Hellenistic era of the Greek history. We refute some unjustified and widespread prejudices against Hellenistic philosophy, which prevented scholars from impartial and unbiased investigation of this period of Greek thought. In addition, we underline several points, which make Hellenistic philosophy relevant object of interest for nowadays, as well.

V mojom príspevku sa pokúsím osvetliť povahu obdobia gréckych dejín, ktorým sa zaoberám a ktoré sa – podľa mňa nesprávne a nezaslúžene – zvykne nazývať poklasickým, alebo poaristotelovským. Akoby nasledovalo po klasickom (lat. *classicus* = *týkajúci sa najvyššej triedy obyvateľstva*, neskôr *dokonalý*), vrcholnom období gréckej filozofie reprezentovanej Platónom a Aristotelom, po ktorom nutne nasleduje úpadok, labutia pieseň gréckej filozofie, ktorú predstavuje helenizmus. V mojom stručnom príspevku sa pokúsím poukázať na niektoré momenty helenistickej filozofie, ktoré jasne dokazujú, že nejde o obdobie dekadencie, ale nového rozmachu gréckeho ducha – pravda, v celkom zmenených spoločensko-kultúrnych, a najmä politických súradniciach.

Helenizmom zvyčajne nazývame obdobie od Aristotelovej smrti (322 pred Kr. po r. 31 pred Kr.), keď si po bitke pri Actiu v západnom Grécku podmanil prvý rímsky cisár Octavianus Augustus

posledné helenistické kráľovstvo, ktorým bol ptolemaiovský Egypt. Helenistické obdobie gréckych dejín teda nie je dejinami nezávislých a podľa Aristotela celkom autonómnych gréckych mestských štátov (πόλις), ale dejinami veľkých helenistických ríš, ktoré majú štátnu formu kráľovstva. Tieto obrovské ríše (Macedónia, Egypt, Sýria) sa postupne vytvorili na území dobytom Alexandrom Veľkým počas jeho vojenského ťaženia do Orientu. Alexandrovi sa podarilo podrobiť takmer celý vtedy známy barbarský svet, svet nebývalého bohatstva a možností, ktoré ležali pri nohách civilizovaných gréckych dobyvateľov (azda by bolo vhodnejšie povedať „osloboditeľov“!).

Hoci sa bezprostredne po Alexandrovej smrti rozpútali krvavé boje o jeho ríšu medzi Alexandrovými najbližšími spolupracovníkmi (tzv. kráľovské vraždenie), v nasledujúcom období sa mocenská situácia stabilizovala a vytvorili sa vhodné podmienky na expanziu gréckej kultúry a života v najširšom možnom význame slova do celého vtedy známeho sveta. Začína sa proces helenistickej globalizácie,¹ ktorý znamená prelínanie gréckych a orientálnych kultúrnych živlov, proces synkretizmu, v ktorom jednoznačne dominuje grécky prvok. V mnohých oblastiach Alexandrovej ríše sa zakladajú nové mestá (Alexandria, Pergamon, Antiochia), ktoré sú kryštalizačnými jadrmi postupujúcej helenizácie. Inštitúciami, ktoré ju programovo šíria sú predovšetkým grécka správa, gymnázium a divadlo. Svet sa naozaj stáva „kozmo-politným“, človek sa stáva skutočným občanom sveta (κοσμοπολίτης), veď všade, kam príde, sa dohovori po grécky, môže zhliaďnúť Euripidove tragédie v novopostavených stálych² divadelných scénach, svoje deti môže dať do gréckych škôl vzdelávať v rétorike a filozofii.

Asi najvýraznejším jednotiacim kultúrnym činiteľom helenistického sveta bol spoločný grécky jazyk, helenistická κοινή (sc. διάλεκτος = spoločný jazyk). Paradoxne sa ním nestalo macedónske nárečie, reč gréckych zjednotiteľov a orientálnych dobyvateľov, ktorými bol Filip II a jeho syn Alexander Veľký, ale klasická atičtina, vypestovaný jazyk kultúrne najvyspejšieho gréckeho kmeňa klasic-

¹ Tento moderný termín veľmi vhodne používa M. Porubjak pri charakteristike helenistického nároku na univerzalizmus pri analýze nového religiózneho fenoménu tejto doby, ktorým je helenistická gnóza ([8], 12).

² V „klasickom“ období sa divadelná produkcia obmedzovala len na sezónne predstavenia v čase veľkých náboženských sviatkov.

kého obdobia, ktorým boli Aténčania. Macedónčanov teda stihol podobný osud vo vzťahu k podrobeným Aténom ako o pár storočí neskôr Rimanov vo vzťahu ku helenistickým Grékom: Atény dokázali vojenského víťaza a uzurpátora (zároveň však zjednotiteľa!) Macedóniu podrobiť kultúrne. Nevdojak sa nám v myslí objavujú pravdivé Horácieove slová, ktorými tento Riman (!) priznáva totálny kultúrny debakel dobyvačných Rimanov:

*Graecia capta
ferum victorem
cepit et artis //
intulit agresti
Latio. sic
horridus ille //
defluxit numerus
Saturnius et
grave virus //
munditiae
pepulere; sed in
longum tamen
aevum //
manserunt hodie
que manent
vestigia ruris.*

*Dobyté Grécko ti víťaza
divého skolí a ešte //
umenia zaštepí Rímu -
ten ohavný italský
národ // stratil sa kamsi
a neduhy zahnila
pôvabnosť reči. // Predsa
len priznáš, že nadhlo
zostali v národe našom //
nepekne ostatky doby, čo
zabudnúť chcel by si
radšej (prízvučný
hexametrický preklad
autora príspevku).*

Horatius, Epistulae 2,1,156 – 160

Skúmanie helenizmu bolo veľmi dlho poznačené neblahým vplyvom hegelizmu. Hegel totiž svojim nasledovníkom vsugeroval myšlienku, že plnokrvný rozvoj gréckeho ducha sa mohol odohrávať len na pôde funkčného gréckeho mestského štátu (πόλις), ktorý rozkvital v „klasickom“ období gréckych dejín. Podľa tejto predstavy bola aj filozofia, ktorá sa zrodila a vyvíjala v sociálnom a ideovom rámci antickej πόλις, filozofiou „klasickou“, teda dokonalou. Takouto filozofiou boli z hľadiska hegelizmu monumentálne systémy filozofa Platóna

a Aristotela.³ Je to filozofia človeka bytostne naviazaného na mestský štát, človeka, ktorý si nevie predstaviť zmysluplný život nikde inde. Prototypom „klasického“ Gréka je osoba Sokrata, ktorý v Platónovom dialógu Kritón vysvetľuje svojim priateľom dôvody, prečo volí radšej dobrovoľnú smrť, než aby opustil mesto. Ten, kto podľa Sokrata v meste zostáva, hoci má možnosť odísť, uzatvára s ním a s jeho zákonmi *de facto* (gr. ἔργω = „skutkom“) zmluvu, že rozhodnutia mesta bude bezvýhradne poslúchať:

ὅς δ' ἂν ἡμῶν
 παραμείνῃ, ὁρῶν ὅν
 τρόπον ἡμεῖς τὰς τε
 δίκας δικάζομεν καὶ
 τὰλλα τὴν πόλιν
 διοικοῦμεν, ἤδη φασὲν
 τοῦτον ὡμολογημέναι
 ἔργω ἡμῖν ἂν ἡμεῖς
 κελεύομεν ποιῆσειν
 ταῦτα...

(hovoria zákony)...
 kto z vás zostane, hoci
 vidí, ako rozhodujeme
 spory a ako aj v inom
 spravujeme mesto, ten
 podľa nás už skutkom
 s nami uzavrel
 zmluvu, že bude konať
 všetko to, čo budeme
 my nariaďovať...
 (preklad autora
 príspevku).

Plato, Criton 51e 1-4

Na helenistickú filozofiu sa teda pod vplyvom hegelizmu dlho hľadalo ako na obdobie úpadku, ako na labutiu pieseň gréckej filozofie, ktorá stratila svoju živnú pôdu, ktorou bola funkčná a autonómna *πόλις*. Ešte na začiatku 20. storočia charakterizuje Bevan stoicizmus ako systém „poskladaný narýchlo, násilne s cieľom konfrontácie so svetom plným zmätku“ ([1], 32). Helenistická filozofia sa teda vykladala ako vedľajší produkt úpadkovej doby gréckych dejín.

³ M. Porubjak vo svojej brilantnej štúdií o vzniku antickej filozofie v kontexte archaickej múdrosti siedmich mudrcov zdôrazňuje ďalší ideový zdroj Platónovej a Aristotelovej filozofie: je ním grécky zmysel pre mieru (*μέτρον*), ktorý sa podľa tohto autora etabloval práve v archaickej sapienciálnej múdrosti siedmich mudrcov ([9], 262).

Objektívne skúmanie helenistického obdobia gréckych dejín inicioval svojím dielom nemecký historik 19. str. J. G. Droysen. Vo svojej práci *Geschichte des Hellenismus* (1836) sa zaoberá politickými dejinami obdobia, ktoré nazval veľmi príznačne výrazom helenizmus. Použil výraz ἑλληνισμός, ktorým sa v klasickej gréčtine označuje dobrý literárny jazyk vycibrený používaním u „klasikov“ gréckej literatúry. U Diogena Laertskeho je teda ἑλληνισμός jednou z predností (doslovnne „cností“) reči (*ἀρετὴ λόγου*):

Ἀρεταὶ δὲ λόγου
 εἰσὶ πέντε, Ἑλληνι-
 σμός, σαφήνεια,
 συντομία, πρέπον,
 κατασκευή.
 Ἑλληνισμός μὲν οὖν
 ἐστὶ φράσις
 ἀδιάπτωτος ἐν τῇ
 τεχνικῇ καὶ μὴ
 εἰκαίᾳ συνηθεῖα.

Sú štyri prednosti reči:
 helenizmus, jasnosť,
 stručnosť, vhodnosť,
 vypracovanosť.
 Helenizmus je
 bezchybný výraz pri
 umeleckom a nie
 bežnom vyjadrovaní
 (preklad autora
 príspevku).

Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* 7, 59, 1-3

Ďalšou motiváciou pre Droysenovo chápanie tohto termínu je použitie podobného výrazu v *Skutkoch apoštoloch* 6,1, kde sa výrazom „helenisti“ (Ἑλληνισταί) označujú Židia, či presnejšie raní kresťania, hovoriaci po grécky. V Makkabejských knihách Starého zákona, ktoré vznikli v helenizme a boli napísané po grécky, sa zasa týmto výrazom hanlivo označujú neortodoxní Židia, ktorí zrádzajú vieru otcov a prijímajú grécky jazyk a pohanský spôsob života. Droysenovo použitie slova helenizmus na označenie procesu šírenia gréckeho civilizačného živlu a jeho zlievania s orientálnymi prvkami je teda veľmi blízke, či priamo vychádza zo sémantického poľa, ktoré malo toto slovo vyhradené v antike.

Naše stručné priblíženie helenistickej filozofie by sme chceli zavŕšiť ešte jedným pohľadom, v tomto prípade priamo dovnútra samotnej filozofie. Notoricky opakovanou charakteristikou helenistickej filozofie je zdôrazňovanie primátu etiky a druhoradosti, či

dokonca až podradnosti, jej ostatných častí, ktorými sú fyzika a logika. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že ani v jednej helenistickej filozofickej koncepcii nezohrávala fyzika úlohu slúžky etiky. Naopak, fyzika predstavujúca celostnú reflexiu sveta a človeka v ňom je autonómnou oblasťou skúmania a predstavuje solídny teoretický fundament pre etiku. Táto je prirodzeným, nie však nevyhnutným pokračovaním fyziky, je takpovediac aplikovanou fyzikou špecializujúcou sa na oblasť hľadania ľudského šťastia (*εὐδαιμονία*).

Aký bol charakter helenistickej etiky? Kde hľadá pre človeka spomínanú blaženosť? Na rozdiel od „klasického“ obdobia upriamuje svoju pozornosť dovnútra človeka a zdôrazňuje jeho svojbytnosť, autonómnosť od nepriazní vonkajšieho sveta. Strata istôt vonkajšieho sveta (predovšetkým zrušenie politickej svojbytnosti *πόλις*) spôsobila, že človek už nehľadá miesto vlastnej sebarealizácie vo verejnom politickom priestore a v horlivej účasti na správe vecí verejných, „politických“ (*τὰ πολιτικά* = záležitosti mesta, veci „politické“), ale v súkromí vlastného ja, v rodine, v intimite hlbokého prežívania ľudských (aj citových a erotických) vzťahov. Táto nová tematizácia ľudských záujmov sa prejavuje jednak vo filozofii teoretickým zdôvodňovaním ľudskej autonómie, ale aj v umení a literatúre, ktorá objavuje nové literárne žánre zodpovedajúce vkusu novej doby. Je ním napr. záujem o problematiku ženy a lásky (dobrodružný román, ľúbostná elégia) alebo idylický vzťah k prírode (idyly).

Ukazuje sa, že mnohými témami i spôsobom ich spracovania je nášmu dnešnému vkusu a spôsobu vnímania skutočnosti helenistická doba oveľa bližšia ako klasické obdobie gréckych dejín. Nečudo, veď grécka kultúra zväčša neovplyvňovala Európu priamo. Nezabúdajme, že v Západorímskej ríši sa už v prvých storočiach nášho letopočtu znalosť gréčtiny veľmi skoro vytráca a že západný stredovek gréčtinu vôbec nepozná. Gréci preto ovplyvňovali kultúrne cítenie Európy nepriamo, cez Rimanov, ktorí však neprichádzali do styku s „klasickou“, ale s helenistickou gréckou civilizáciou. Rimania teda odovzdávali helenistické kultúrne dedičstvo „barbarským“ (prevažne germánskym) národom Európy prostredníctvom latinčiny a vlastnej rímskej literatúry, ktorá je napokon do veľkej miery napodobením gréckej literatúry helenistickej. Aj preto Vám helenistickú filozofiu vrelo odporúčam do Vašej pozornosti.

LITERATÚRA

- [1] BEVAN, E.: „Stoics and Sceptics.“ Oxford 1913. In: Long, A. A.: *Hellenistic Philosophy*. London, Gerald Duckworth 1974.
- [2] *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Edited by Algra, K., Barnes, J. Mansfeld, J., Schofield, M., Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- [3] *Der Kleine Pauly*. Lexicon der Antike. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1979.
- [4] HORATIUS: *Epistulae*. Ed. D. R. Shackleton Bailey, III ed. Leipzig, Teubner 1995.
- [5] LIDDELL, H. – G., SCOTT, R. – JONES, H., S.: *Greek-English Lexicon*. Oxford, Clarendon Press 1969 (skratka LSJ).
- [6] LONG, A. A. – SEDLEY, D. N.: *The Hellenistic Philosophers I (translations and commentary)*. Cambridge, Cambridge University Press 1987a.
- [7] LONG, A. A. – SEDLEY, D. N.: *The Hellenistic Philosophers II (texts)*. Cambridge, Cambridge University Press 1987b.
- [8] PORUBJAK, M.: „Duch gnózy – chápanie duchovnosti v helenistickej gnóze.“ In: *Acta philosophica Tyrnaviensia 5 (Osobnosť človeka v jej duchovnej dimenzii)*. Trnava, Katedra filozofie FH TU 2000, s. 11 – 31.
- [9] PORUBJAK, M.: „Počiatky formovania filozofie u siedmich mudrcov.“ In: *Človek, kultúra, hodnoty*. Bratislava, Iris 2002, s. 261 – 267.
- [10] PLATO: *Crito*. In: *Platonis opera*, vol. 1. Ed. Duke, E., A., Hicken, W. F., Nicoll, W. S. M., Robinson, D. B., Strachan, J. C. G. Oxford, Oxford University Press 1995.

Mgr. Andrej Kalaš, PhD.
 Katedra filozofie a dejín filozofie FIF UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 06 Bratislava
 SR
 e-mail: andrej.kalas@fphil.uniba.sk